

УДК 372.882

М. В. Баравік (Беларусь, г. Мінск)

МЕТАДЫЧНЫЯ НАПРАМКІ РЭАЛІЗАЦЫІ МІЖПРАДМЕТНЫХ
СУВЯЗЕЙ КРАЯЗНАЎЧАГА ХАРАКТАРУ (НА ПРЫКЛАДЗЕ
ВЫВУЧЭННЯ ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА)

Анатапыя. У артыкуле разглядаюца судносіны тэрмінаў «літаратурнае краязнаўства» і «літаратуразнаўчае краязнаўства», метадычныя напрамкі рэалізацыі міжпрадметных сувязей краязнаўчага характару пры вывучэнні жыцця і творчасці пісьменніка.

Ключавыя слова: міжпрадметныя сувязі, літаратурнае краязнаўства, метадычныя напрамкі, Якуб Колас.

Вывучэнне творчасці таго ці іншага пісьменніка адбываецца ў непасрэднай узаемасувязі з яго жыццёвым шляхам, што мэтазгодна праводзіць на аснове літаратурнага краязнаўства – галіны літаратуразнаўства, якая вывучае памятныя мясціны, звязаныя з жыццём і творчасцю пісьменніка. У методыцы выкладання літаратуры некаторымі вучонымі (В. Я. Ляшук, Г. М. Снітко і інш.) літаратурнае краязнаўства разглядаецца як «вобразна-выхаваўчая праца, у ходзе якой вывучаюца літаратурныя факты, з'явы, падзеі, звязаныя з той мясцовасцю, дзе знаходзіцца школа» [6, с. 386]. Аднак у дадзеным выпадку гаворка вядзеца пра выключна рэгіянальны кампанент у літаратурным навучанні, што складана ў поўнай меры рэалізаваць у межах нарматыўных прававых дакументаў, якімі рэгулюеца навучальны працэс ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь. Таму ўслед за А. Г. Пракоф'евай лічым неабходным у аспекте *ўласна літаратурнага* краязнаўства, якое займаецца ўстанаўленнем узаемаадносін мастака з тымі ці іншымі мясцінамі, пошукам біяграфічных і творчых сувязей з тым ці іншым краем і якое мае асаблівую значнасць толькі для пэўнага рэгіёна, асобна разглядаць *літаратуразнаўчае* краязнаўства. Асноўнай задачай літаратуразнаўчага краязнаўства з'яўляецца вывучэнне ўплыву рэгіёна нараджэння ці пражывання, найбольш значных этапаў жыцця пісьменніка на яго светаадчуванне, фарміраванне творчага майстэрства, вытоку закранутых ім проблем і створаных мастацкіх образаў [7].

Між тым аналіз літаратурнага краязнаўчага матэрыялу на ўроках беларускай літаратуры можа быць арганізаваны на аснове міжпрадметных сувязей. Спынімся на метадычных напрамках рэалізацыі міжпрадметных сувязей краязнаўчага характару пры вывучэнні жыццёвай і творчай біяграфіі Якуба Коласа.

1. Беларуская прырода і беларуская «нацыянальная душа» (М. Багдановіч).

Важным аспектам вывучэння манаграфічнай тэмы з'яўляеца аналіз матываў і вобразаў, асаблівасцяў аўтарскага стылю творчасці пісьменніка. Далёка не апошнюю ролю ў гэтым адигрываюць прыродныя ландшафты, паколькі «найпершае ўздзеянне на станаўленне нацыянальнага светапогляду, непаўторна-самабытнай культуры, ладу і стылю мыслення мае прырода, ва ўлонні якой народ сцвярджае сваё гістарычнае быццё» [6, с. 6]. Фарміруючы нацыянальныя хараکтары народа (у тэрміналогіі М. Багдановіча – «нацыянальная душа»), навакольнае асяроддзе ўплывае на хараکтар творчасці пісьменніка. Класік беларускай літаратуры падкрэсліваў: «Як кожны народ мае сваю нацыянальную душу, так ён мае і свой асаблівы склад (стыль) творчасці, найбольш прыдатны да гэтай душки» [1, с. 288]. На ўроках беларускай літаратуры гэты аспект мае вялікае значэнне для раскрыцця глыбіні асобы творцы як аднаго з найбольш яркіх прадстаўнікоў нацыі.

Вывучэнне творчасці пісьменніка пачынаецца з разгляду яго біографіі. Пры гэтым неабходна актыўна выкарыстоўваць наглядныя дадаткі і тэхнічныя сродкі навучання.

Падчас гутаркі пра дзяцінства паэта асаблівую ролю адигрывае выкарыстанне фотаздымкаў, на якіх адлюстраваны краявіды Стублоўшчыны і ракі Нёман, выяў вёскі Акінчыцы, дзе нарадзіўся мастак слова, роднай хаты паэта. Магчымым уяўляеца і знаёмства вучняў з некаторымі аспектамі этнапсіхалогіі. У прыватнасці, пры першасным знаёмстве з жыццяпісам пісьменніка варт пазнаёміць вучняў з выказваннем Э. С. Дубянецкага, які адзначаў, што «таймічы, вечна незмаўкальны шум вялізных, дрымучых лясоў і бароў, шматлікія глыбокія азёры, загадкава-жахлівыя балоты і дрыгва з цягам часу сфарміравалі ў беларусаў багатую фантазію, развітую ўражлівасць, некаторую містычнасць светапогляду, пэўную абвостранасць пачуццяў, незвычайнасць успрымання многіх прыродных з'яў» [3, с. 12]. Разгледзеўшы на карце Беларусі тэрыторыю Стублоўскага раёна, далейшы дыялог з вучнямі магчыма будаваць на аснове наступных пытанняў:

Якое месца займаюць на тэрыторыі раёна лясы? Чаму менавіта лес мае непасрэдную сувязь з біографіяй паэта? Чаму гэтая мясцовасць уключаеца ў межы геаграфічнага рэгіёна Беларускае Надніманне? Як, на вашу думку, такая прырода магла паўплываць на фарміраванне светапогляду Якуба Коласа?

Гэтыя пытаниі дапамогуць вучням усвядоміць вытокі філасафічнасці, разважлівасці коласаўскай творчасці. Разуменню гэтага будзе садзейнічаць і прагляд на ўроку ўрыўкаў з дакументальнага фільма рэжысёра В. Аслюка «Колас будзе жыць вечна», у якім паказаны мясціны дзяцінства паэта, а таксама дэманстрацыя серыялу жывапісных палотнаў У. Сулкоўскага «Радзіма Якуба Коласа». Выкарыстаць названыя мастацкія творы магчыма ў далейшым пры вывучэнні паэмы «Новая зямля». Увогуле варта адзначыць, што аўтабіографізм творчасці Якуба Коласа дазваляе ў поўнай меры выкарыстоўваць прынцып нагляднасці, паколькі асоба і жыццё пісьменніка сталі асновай для шматлікіх твораў іншых відаў мастацтва, а таксама спрыяла вылучэнню асобнай навуковай галіны – коласазнаўства.

Асобна трэба зварнуць увагу на тое, наколькі моцна ўвабраў Якуб Колас і прыроду зусім іншага рэгіёна Беларусі – Палесся, дзе будучы народны паэт Беларусі працаў настаўнікам пасля сканчэння ў 1902 г. Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. У выніку паэтызаваныя палескія балоты і пушчы паўстаюць са старонак трывогі «На ростанях», а рысы паляшоўскага менталітэту яскрава адлюстраваны ў вобразах жыхароў палескай вёскі.

2. Беларуская літаратура – люстэрка гісторычнага лёсу беларускага народа.

Вывучэнне творчасці Якуба Коласа павінна грунтавацца на прынцыпе гісторызму. З дапамогай гэтага прынцыпу ствараецца аснова для больш глыбокага спасціжэння жыццёвай і творчай біографіі. Як слышна адзначае Г. І. Беленькі, «абапіраючыся на гісторычныя веды школьнікаў, настаўнік літаратуры зможа паўнай раскрыць своеасаблівасць ідэйных пазіцый і мастацкага майстэрства пісьменніка, увесці вучняў у сам дух эпохі, паказаць рух гісторыі ў непаўторных карцінах чалавечага жыцця» [2, с. 43]. Безумоўна, творчасць Якуба Коласа нельга разглядаць асобна ад жыцця беларусаў першай паловы XX ст., выразнікам ідэй пра нацыянальную і сацыяльную роўнасць якога ён стаў.

Пачынаючы гутарку пра грамадска-палітычныя аbstавіны жыцця Якуба Коласа, настаўніку трэба актуалізаваць веды, набытыя вучнямі ў курсе гісторыі Беларусі. Неабходна прадэмансстрываць вучням, што ў творчасці Якуба Коласа па-масташку пераасэнсаваны падзеі Першай сусветнай вайны (паэма «На шляхах волі»), грамадзянскай вайны (аповесць «Дрыгва»), калектывізацыі (аповесць «Адшчапенец»), лёс жыхароў Заходняй Беларусі ў міжваеннай Польшчы (паэма «Рыбакова хата»), трагедыя народа падчас Вялікай Айчыннай вайны (зборнікі паэзіі

«Адпомсцім», «Голас зямлі»). Пры гэтым неабходна звярнуць увагу на тое, што ў цэнтры ўвагі пісьменніка не столькі паказ і аналіз гістарычных падзеяў, колькі адлюстраванне лёсу беларускага народа, філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці. Варты звярнуць увагу вучняў і на тое, што гістарычны лёс беларусаў паказаны пераважна праз жыщё і побыт беларускага сялянства (паэма «Новая зямля»), беларускай інтэлігенцыі (трылогія «На ростанях»). Звесткі з біяграфіі Якуба Коласа дапамогуць вучням прыйсці да высновы аб прычынах выбару пісьменнікам меснавіта гэтых двух саслоўяў, тады як самі творы будуць спрыяць больш глубокаму пранікненню ў пісіхалогію самога мастака слова, разуменню вытоку яго творчасці, усведамленню праблем, якія хвалявалі паэта і яго сучаснікаў.

Ажывіць эўрыстычную гутарку дапамогуць наступныя праблемныя пытанні: *Як Якуб Колас успрыняў падзеі Лютайскай і Кастрычніцкай рэвалюцыі? Ці спраўдзіліся яго надзеі пасля 1917 г.? Як, на вашу думку, мог пачуваць сябе пісьменнік падчас грамадска-палітычных зменаў 20-х – 30-х гг. і што на гэта ўплывала? Якім чынам гэтыя змены адбіліся на творчасці Якуба Коласа? Пошук адказаў на паставленыя пытанні будзе спрыяць фарміраванню ў вучняў умения лагічна, несупяречліва разважаць над праблемнымі сітуацыямі, праводзіць эмпірычны аналіз.*

3. Беларуская мова – «дом быцця» (М. Хайдэгер).

Асобна трэба спыніцца на пытанні ўплыву моўнага асяроддзя на асобу і творчасць Якуба Коласа. Як адзначаў Я. Лёсік, мова – гэта «выраз яго [народа] духоўнай істоты, як сімвал яго асобнасці нацыянальной і як пачатак самасвядомасці, як памятка ад прамінулага і надзея на будучынню» [4, с. 57]. Дадзены аспект можна вылучыць і пры вывучэнні творчасці паэта. Так, настаўнік пры знаёмстве з творчасцю мастака слова зверне ўвагу вучняў на тое, што выдатны мастак слова Якуб Колас па праву лічыцца адным з заснавальнікаў беларускай літаратурнай мовы. Разам з тым, чытаючы вершы паэта, сустракаем наступныя дыялектызмы: *сцішны – вельмі ціхі; макрак – сырое палена; паталочышча – вытаптанае месца; пярэсмыкі – перасячэнне многіх дарог і інш.;* паланізмы: *атрамант, бюрка, забачэнне, марац, цвек і інш.;* аказіяналізмы: *гучнабежны, завівы, зласмех, надзор'е, малюнкавасць і інш.* Стылістычны аналіз мовы твораў паэта яшчэ раз пацвердзіць думку аб тым, што значны ўплыў на творчасць мастака слова аказала яго дзяянства і юнацтва на ўлонні наднямонскіх краявідаў на фоне адпаведнага культурнага асяроддзя. Трэба таксама звярнуць увагу на выкарыстанне

ў лірычных творах паэта вялікай колькасці фразеалагічных і парэміялагічных адзінак.

У рэчышчы гутаркі пра мову твораў Якуба Коласа нельга не абысціся без абмеркавання пытання гісторычнага лёсу беларускай мовы. Наставнік можа пазнаёміць вучняў з меркаваннем самога мастака слова: «Ніякас багацце людзей не бывае даражэйшым за іх родную мову». Пасля першаснага ўспрымання і абмеркавання выказвання трэба арганізаціяць эўрыстычную гутарку ў пошуку адказу на пытанне: *Чаму, на вашу думку, паэта хвалявала проблема роднай мовы? Ці засталіся гэтых проблемы актуальнымі на сённяшні дзень? Якія б крокі для станоўчага вырашэння гэтага пытания вы здзейснілі?*

4. Мастацкая прастора твораў Якуба Коласа і яе архетыпы.

Вывучэнне тэмы ў межах гэтага блоку вынікае з таго, што было сказана вышэй, паколькі «ў мове адлюстраваны падсвядомыя праявы архетыпавых уяўленняў – сімвалуў-кодаў культуры, іманентных нацыі сэнсаў» [5, с. 24]. Так, па словах І. А. Чароты, для беларускай культуры вызначальнымі архетыпамі, якія адлюстроўваюць нацыянальнае светабачанне, з'яўляюцца архетыпы лесу і балота. У сваю чаргу, для коласаўскай лірыкі скразнымі з'яўляюцца вобразы ўзыходу сонца, вясны, свабоды, шчасця, працы, роднай зямлі і роднага дому, малой радзімы. Значэнне гэтых канцэптуальных паняццяў, якія таксама шырока адлюстраваны ў фальклоры, у разуменні сучасных вучняў усё больш нівелююцца, страчваюць значэнне, што актуалізуе творчасць Якуба Коласа з пункту гледжання фарміравання каштоўнасці арыенціраў падрастаючага пакалення. Між тым, пералічаныя вобразы з'яўляюцца архетыпавымі для ўсёй беларускай літаратуры, таму настаўніку даецца магчымасць арганізаціяць іх супастаўленне на аснове ўнутрыпрадметных сувязей, што будзе спрыяць фарміраванию вучнёўскіх уменняў сінтэзаціяць атрыманыя ў розных гады навучання веды, праводзіць паралелі паміж падобнымі з'явамі культуры і на аснове гэтага рабіць адпаведныя высновы. Аналізуючы творы паэта, вучні здолеюць суаднесьці біяграфію творцы з вытокамі архетыпаў у яго творчасці.

Абмеркаванне з вучнямі пытания ўплыву фальклору на творчасць Якуба Коласа несумненна падводзіць да архетыпу «родны кут» у яго лірыцы. Паводле А. М. Мельнікавай, вытокі творчасці пераважнай большасці беларускіх пісьменнікаў, звязаныя з абставінамі іх жыцця, «аформіліся ў топасах “родны край”, “родная зямля”, “родны дом”, “родная вёска”, “родны хутар”. “Родны кут”, “малая радзіма” – гэта комплекс пэўных фактараў, якія складаюць “духовую тапаграфію” героя беларускай

літаратуры. У канцэпцыі беларускіх пісьменнікаў свая зямля, свой дом складаюць ідэал гарманічнага ўніверсуму» [5, с. 108]. Садзейнічаць актывізацыі аналітычнага мыслення вучняў будуць наступныя пытанні: *Чаму для паэта родны кут з'яўляецца ключавым паняццем? Якія этапы яго біяграфіі маглі паўплываць на такое стаўленне? Што для вас значыць родны кут?* Адказы вучняў на пастаўленае пытанне можна разглядаць у якасці крытэрыю ацэнкі якасці арганізацыі вывучэння творчасці Якуба Коласа на аснове міжпрадметных сувязей краязнаўчага характеру, паколькі яны прадэмантуюць узровень засваення вучнямі асноўных фактараў, якія фарміруюць творчае аблічча пісьменніка.

Такім чынам, вырашэнне праблемы выкарыстання міжпрадметных сувязей краязнаўчага характеру, на нашу думку, варта разглядаць у рэчышчы літаратуразнаўчага краязнаўства, задачай якога з'яўляецца вывучэнне творчасці таго ці іншага пісьменніка ў непарыўнай сувязі з яго малой радзімай, перыпетыямі жыццёвага шляху, гістарычнымі абставінамі. Гэты напрамак літаратурнага краязнаўства дазваляе значна пашырыць межы рэгіянальнага кампаненту літаратурнай адукцыі. Абапіраючыся на асобныя факты біяграфіі пісьменніка, вучні ўдасканалаюць навыкі шматаспектнага аналізу твораў, заснаваныя на супастаўленні этапаў жыцця пісьменніка мастака слова, параўнанні твораў розных эпох, сумежных відаў мастацтва, што станоўча ўплывае на больш глыбокое пагружэнне ў мастацкі свет творчасці пісьменніка.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – Т. 2: Маст. проза, пераклады, літ. артыкулы, рэцензіі і нататкі, чарн. накіды. – 600 с.
2. Белен'кий, Г. И. Взаимосвязь предметов гуманитарного цикла // Народное образование. – 1977. – № 9. – С. 42–45.
3. Дубянецкі, Э. С. Таямніцы народнай душы: кніга для вучняў. – Мінск: Нар. асвета, 1995. – 47 с.
4. Лёсік, Я. Збор твораў; уклад., прадм. і камент. А. Жынкіна. – Мінск: Логвінаў, 2003. – 396 с.
5. Мельнікова, А. М. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя // М-ва адукцыі Рэспублікі Беларусь; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.
6. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучб. дапам. для філал. фак. ВНУ / Л. В. Асташонак [і інш.]; пад рэд. В. Я. Ляшук. – Мінск: Асар, 2002. – 416 с.
7. Прокоф'ева, А. Г. Пути использования краеведения в процессе обучения школьников литературе // Самарский научный вестник. – 2014. – № 2. – С.97–99.